माधुर्यमेव च। कफोल्बणस्य लिङ्गानि सन्निपातस्य लक्षयेत्। मुनिभिः सन्निपातोऽयमुक्तः कम्मलसंज्ञकः॥" अथ वातपित्तोल्बणस्य लक्षणमाह "वातपित्ताधिको-ऽयन्तु सन्निपातः प्रकुप्यति। तस्य ज्वरो मदस्तृष्णा मुखशोषः प्रमीलकः। आध्मानारुचितन्द्राश्च वाक्-श्वासभ्रमभ्रमाः। मुनिभिर्भ्रमनामायं सन्निपात उदाहृतः।" अथ वातश्लेष्मोल्बणस्य लक्षणमाह "वा-तश्लेष्माधिको यस्य सन्निपातः प्रकुप्यति। तस्य शीत-ज्वरो मूर्छा क्षुत् तृष्णा पार्श्वनिग्रहः। गुरुसन्धिस्त-मानस्य तन्द्रा श्वासश्च जायते। असाध्यः सन्निपातोऽयं शीघ्रकारीतिषु कथ्यते। नहि जीवत्यहोरात्रमनेना-विष्टविग्रहः।" "अथ पित्तश्लेष्मोल्बणस्य लक्षणमाह "पित्तश्लेष्माधिको यस्य सन्निपातः प्रकुप्यति। अन्तर्दाहो बहिःशीतं तस्य तृष्णा प्रवर्त्तते। तुद्यते दक्षिणे पार्श्वे शरीरं गुरुतापहः। छर्दयति श्लेष्मपित्तस्य लक्षात्-कोटश्च जायते। विड्भेदश्चाश्चिकाश्च वर्त्तन्ते सप्रमीलकाः। ऋषिभिर्भ्रमनामायं सन्निपात उदा-हृतः।" अथ वातपित्तश्लेष्मोल्बणस्य लक्षणमाह "सर्वदोषोल्बणो यस्य सन्निपातः प्रकुप्यति। त्रयाणा-मपि दोषाणां तस्य रूपाणि लक्षयेत्। व्याधिभ्यो दारुणश्चैव वज्रगस्त्वाग्निसन्निभः। जैवनोच्छ्वासपर-मस्तस्य भूः सत्यदोऽभ्यः। त्रिरात्रात् परमेतस्य सन्नो-हरति जीवितम्। तदवस्थन्तु तं दृष्ट्वा मूढो व्याहरते जनः। धर्षितो राक्षसैर्नूनमनेनेत्याह वरान्त वे। अन्यया ब्रुवते केचिद् सन्निपातो ब्रह्मराक्षसैः। पिशा-चैर्गुह्यकैश्चैव तथान्यैर्भूतसङ्घैः कृतम्। कुलदेवार्च्चनाहीनं धर्षितं कुलदेवतैः। नक्षत्रपीडामपरे गरकर्मेति चापरे। सन्निपातस्त्रिभ्य प्रकुप्तेभ्यः कूटपालकम्॥" अथ प्रकृतमध्यहीनवातादिजनितसन्निपातज्वराणां लक्षणा-न्याह "प्रकृतमध्यहीनैस्तु वातपित्तकफैश्च यः। तेन रोगास्त एवोक्ता यथादोषबलाश्रयाः। प्रलापायास-सम्मोहकम्पमूर्च्छारतिभ्रमाः। एकपक्षाभिघातश्च तस्या-यत विशेषतः। एष संमोहकोट नाम्ना सन्निपातः सुदारुणः।" रोगास्तएवोक्ताः उक्ता एव ते रोगाः यथावपसूनिद्रानाशादिहृदयो वातजाः दाहलक्षणो-ष्मतास्वेदादयः पित्तजाः गौरवाग्निमान्द्योत्कारा तामिकासुखप्रसेकादयः कफजाः। तत्रापि प्रलापादयः प्रत्येकातानां विशेषाद्भवन्ति। नतु वातः प्रकृतः सज्वरं करिष्यति पित्तन्तु मध्यसमयिति यावत् तत्कथं ज्वरं करिष्यति यत आह "धातवस्तन्मला दोषाः सुनीशाया-ऽवस्थास्तनौ। समाः सुखाय विज्ञेया बलायोपचयाय च।" इति उच्यते। अत्र पित्तं मध्यमपि अप्रकृत-मेव यतोऽप्रकृतयोर्वातश्लेष्मणोरपेक्षया मध्यं तेन मध्यकुपितमित्यर्थः। नतु कफहीनः स कथं ज्वरं करिष्यति हीनशक्तित्वात् उच्यते दोषाः दोषा अपि व्याधीन् कुर्वन्त्येव यत आह "वातश्चेदत्यचेष्टत्वं मन्द-वाक्त्वं विसंज्ञता। पित्तश्चेदधिकःश्लेष्मा वह्निर्मन्दः प्रभाक्षयः।" विधिना सन्नयोमूर्छारौक्ष्यं दाहः कफ-क्षये। इत्याशङ्काविज्ञानवाम परमापि। "मध्य प्रकृतहीनैस्तु वातपित्तकफैश्च यः। तेन रोगास्त एवोक्ता यथादोषबलाश्रयाः। मोहप्रलापमूर्च्छाः सुमन्दास्तथाः शिरोग्रहः कासः श्वासो भ्रमस्तन्द्रा संज्ञानाशो हृदिव्यथा। सेभ्यो रक्तं विक्लमति संरक्तं लक्षणे लता। तत्रापि ते विशेषाः सुमन्दत्वुरवाक् निवारात्। भिषग्भिः सन्निपातोऽयं कथितः पाकलाभिधः॥ हीनप्रकृतमध्यैस्तु वातपित्तकफैश्च यः। तेन रोगास्त-एवोक्ता यथारोगबलाश्रयाः। हृदयं दह्यते चास्य यकृत्प्लीहान्त्रफुप्फुसाः। प्रच्यन्तेऽत्यर्थमूर्द्धाधःपूय-शोणितनिर्गमः। शीर्णदन्तस्य लक्ष्यन्ते तत्रापि तद् विशेषतः। भिषग्भिः सन्निपातोऽयं याम्यो नाम्नः प्रकीर्त्तितः। प्रकृतहीनमध्यैस्तु वातपित्तकफैश्च यः। तेन रोगास्त एवोक्ता यथादोषबलाश्रयाः। प्रलापा-यासमोहाः कम्पमूर्च्छारतिभ्रमाः। मन्दास्तमेन कृच्छ्रः स्यात् तत्रापि तद्विशेषतः। भिषग्भिः सन्नि-पातोऽयं क्रकचः संप्रकीर्त्तितः। मध्यहीनप्रकृतैस्तु वातपित्तकफैश्च यः। तेन रोगास्त एवोक्ता यथादोष बलाश्रयाः। अन्तर्दाहो विशेषोऽत्र न च वक्तुं च शक्यते। रक्तमावक्तमेनेव लक्ष्यते सुखमण्डलम्। पित्तेनाकर्षितः श्लेष्मा हृदयात्र प्रविच्यते। दृष्टेवाहतं पार्श्वं तुद्यते चन्यते हृदि। प्रमीलकः श्वास-हिका वर्त्तते च दिने दिने। जिह्वा दग्धा खरस्पर्शा गलः शूकैरिवाहतः। विसर्गं नाभिजानाति कूजेद्वापि कपोतवत्; अतीव श्लेष्मणा पूर्णः शुष्कवक्त्रोष्ठतालुकः। तन्द्रानिद्रातियोगाच्चौ हतवाग्निहतद्युतिः। न रतिं लभते किञ्चि विपरीतानि चेच्छति। जायन्ते च मुहुर्मुहुः रक्तं छर्दयति चाल्पशः। एष कर्कटको१२ नाम्ना